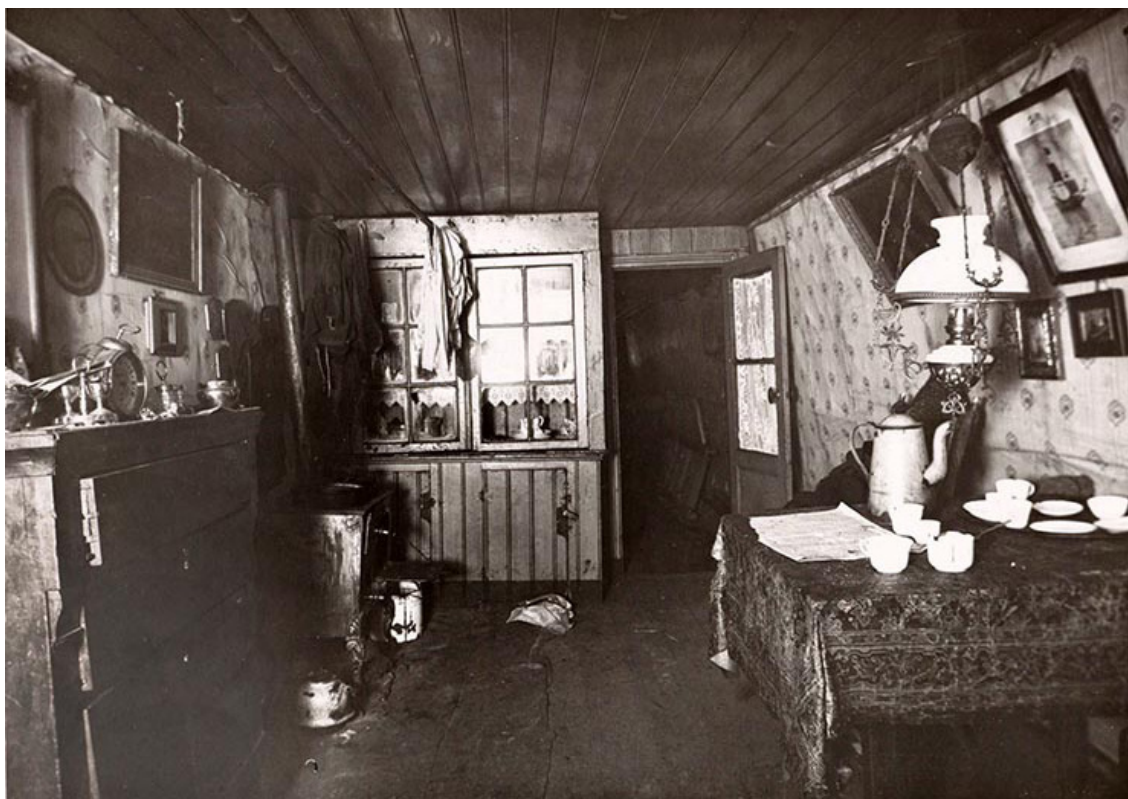

sociale woningbouw *in Amsterdam 1852-1940*

De afbeeldingen in dit boekje komen uit de Beeldbank van het Stadsarchief Amsterdam, tenzij anders aangegeven

Nu de sociale woningbouw zo in het verdomhoekje zit, willen wij nog eens oprakelen waarom die anderhalve eeuw geleden op gang gekomen is en waarom die toen zo broodnodig was. Medio 19^e eeuw krabbelde Amsterdam op uit het diepe dal dat de Franse overheersing veroorzaakt had. De aarzelend op gang komende Industriële Revolutie had zijn effect op de groeiende economie en de overheid zag dat haar terughoudende positie het effect alleen maar verbeterde. Deze terughoudendheid had als bijeffect dat de ondernemers hun personeel steeds verder opjoegen en uitbuiten. Ook naar de huisvesting werkte het op vergelijkbare manier door. Uit alle hoeken van het land trokken arbeiders naar de grote steden waar de woningschaarste de huren tot waanzinnige hoogte opdreef en

▲ Krotwoningen in Foeliestraat, een foto van de Gezondheidsdeinst als voorbereiding op de onbewoonbaar-verklaring
◀ Kelderwoning Zeedijk 58 achterzijde

Uit een rapportage van een huisbezoek:

Dit huis had de ingang aan de voormalige Suikerbakkersgang. Hoogte verdieping 2.00 m. De trap om boven te komen telt 13 treden met een optrede van 0.10 m. De kraan is boven een gootsteen op de kamer. De vloer en zoldering zijn van hout. De wanden der kamer zijn behangen en beschilderd. De beeremmer staat in een kast. Bewoners: man en vrouw ongeveer 50 jaar en vier kinderen thuis. Een jongetje van 6 en een van 10 jaar slapen op de grond, twee meisjes van 12 en 14 jaar slapen in de bedstede. De man is opperman, woont hier vier jaar en verwoont f1,25 per week.

louche huiseigenaren elke vierkante meter benutten om woonruimte te creëren, of het nu kelders, zolders of schuren waren. Binnen de Gemeenteraad werd geageerd tegen elke poging om deze uitwas te beteugelen en liberalen en conservatieven vonden zich in hun verweer tegen pogingen daartoe.

Het waren echter ook de hoogtijdagen van de liberale *laissez-faire* politiek, die voorschreef dat de overheid zich met zo min mogelijk kwesties moest bemoeien en verbeteringen moesten voortkomen uit particulier initiatief. Daarom gebeurde er lange tijd niets.

Koning Willem III kreeg berichten over wantoestanden en stuurde enkele ingenieurs op pad om onderzoek te doen. Die schrokken zich een hoedje en brachten verslag uit over inderdaad wantoestanden. Ze noemden sommige 'woningen' eerder 'holen'. De koning zal wel aan de bel getrokken hebben, maar de nieuwe grondwet ontzegde hem elke invloed op het bestuur. Toch leidden zijn zorgen tot particuliere initiatieven die veel weg hadden van filantropie. Niet iedere

welgestelde burger was uit om zoveel mogelijk winst te behalen uit de noodsituatie. In 1851 deden Christiaan Pieter van Eeghen, Jan Messchert van Vollenhoven en Josua van Eik, sociaal voelende Amsterdamse notabelen en kooplieden en aanhangers van de reilbeweging, een oproep aan een aantal vooraanstaande Amsterdammers om een particuliere bouwmaatschappij op te richten, die iets zou moeten doen aan de heersende woningnood en belabberde huisvesting van arbeidersgezinnen. Dat leidde tot de oprichting van de *Vereeniging tot opbeuring van het lot der Arbeidende Klasse*. Dat leidde in 1852 weer tot de oprichting van de *Vereeniging ten behoeve der Arbeidersklasse* (VAK), die tot doel had goede en gezonde wo-

- ▲ Rapportage over een bezoek gezondheidscommissie aan Lindengracht 238
- Bijbehorende foto van dit bezoek

ningen voor arbeiders en minvermogenden te bouwen en te verhuren tegen een billijke huurprijs. Voorzitter werd Joshua van Eik en in 1854 werd koning Willem III beschermheer van de VAK. Hier waren wel

degelijk filantropen in de weer, maar het verstand vertelde hen dat er een gedegen selectie nodig was om uitsluitend 'nette' huurders op de woningen toe te laten. Met goede huisvesting wilde het bestuur de huiselijkheid bevorderen, ervan overtuigd dat kroegbezoek steeds een vlucht voor een slechte woonsituatie was. Ook al was men wars van 'bevoogding', toch werd een toezichthouder aangesteld die door het simpele contant ophalen van de weekhuur inzicht in het gebruik van de woning kreeg.

De VAK bouwde diverse blokken woningen in Amsterdam. Na de modelwoningen in de Passeerdersdwarsstraat was dat een langgerekt blok tussen Planciusstraat en Houtmanstraat met 104 1-, 2- en 3-kamerwoningen van het rug-aan-rug type. Het blok stond destijds in het Westerplantsoen aan een nog landelijk Smallepad en deze woningen kregen zowaar een aansluiting op de Duinwaterleiding. Er volgden blokken in de Palmstraat (1865: 36 woningen), Huidekoperstraat (1870: 72), Eerste Jacob van Campenstraat (1875: 104) en Tweede Jan van der Heijdenstraat (1885: 144).

- ▲ *Kelderwoning; goed voor 40% van de totale Amsterdamse woningvoorraad waar naar schatting zo'n 20.000 personen in woonden*
- ◀ *Inpandige krotwoningen achter de Willemstraat*

- ▲ *Het tweede blok dat de VAK op de hoek van Passeerdersstraat/-dwarsstraat bouwde met 6 modelwoningen naar ontwerp van architect Hendrik Hana; de foto toont de situatie na renovatie in 1991 / foto amsterdamopdekaart.nl*
- ▶ *Eerste blok met 18 arbeiderswoningen door de VAK in de Oostenburger Mid-denstraat gebouwd naar ontwerp van architect Hana (inmiddels afgebroken)*

Te zelfdertijd nam Samuel Sarphati zitting in het bestuur van woningbouwvereniging *Salerno*. Waar de deelnemers aan de VAK f2000 moesten inleggen stelde Sarphati dat op f500. Hij wist uit ervaring dat hij onderaan de streep net zoveel geld zou ophalen en tegelijk werd Salerno een veel minder elitaire vereniging. Ook Salerno kon in 1854 beginnen met het bouwen van 48 woningen in de Valckenierstraat en in 1872 van 40 woningen in de Tweede Jacob van Campenstraat naar ontwerp van architect Jan Leliman. Die had op de Wereldtentoonstelling van 1851 in Londen modellen van arbeiderswoningen bekeken en was enthousiast geraakt. Behalve dat kocht de maatschappij bestaande woningen op om die te renoveren en te verbeteren. Zo kregen diverse huizen in de Rozen- en Laurierstraat in 1854 stromend water.

*Woningen, gebouwd door de VEREENIGING TEN BEHOEVE DER ARBEIDERS-KLASSE te Amsterdam
in het plantsoen bij de Willemspoort (Smallpadszijde)*

*Woningen, gebouwd door de VEREENIGING TEN BEHOEVE DER ARBEIDERS-KLASSE te Amsterdam
in het plantsoen bij de Willemspoort (plantsoenzijde)*

VAK arbeiderswoningen aan Plancius-
en Houtmanstraat (boven en links),
Willemsstraat en Lijnbaansgracht-
Willemsstraat

WILLEM · STRAAT 1865.

In 1872 stelde de gemeentelijke Gezondheidscommissie een onderzoek in naar aanleiding van duizenden klachten die vooral uit achterbuurten bij Publieke Werken (PW) binnenkwamen. Het gros werd als onterecht klagen afgewezen of men verklaarde zich onbevoegd om op te treden. Een klein aantal werd doorverwezen naar de Gezondheidscommissie en die concludeerde dat 3650 bewoonde kelders, bijna driekwart van het totaal, in feite onbewoonbaar waren en aanzienlijke gevaren opleverde voor de volksgezondheid. En dan ging het hoofdzakelijk om officieel onbewoonbaar verklaarde woningen; alleen dan mocht de commissie zich toegang verschaffen tot achter de voordeur, bij reguliere woningen alleen met toestemming van de bewoner.

De druk van buiten Raad en B&W, om iets aan deze onhoudbare situatie te doen, werd groter. De toenmalige burgemeester Jhr.

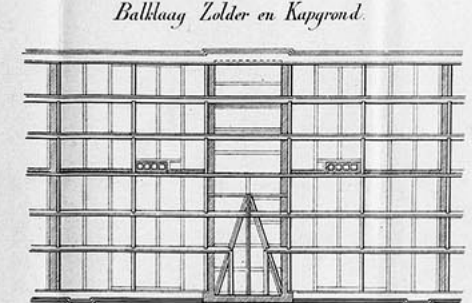
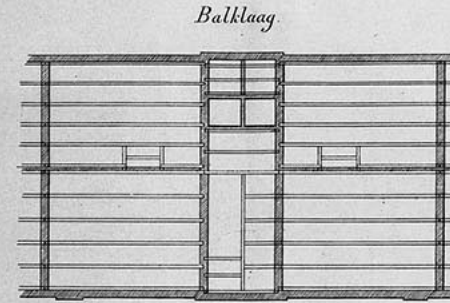
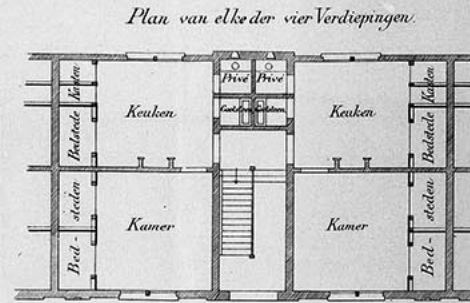
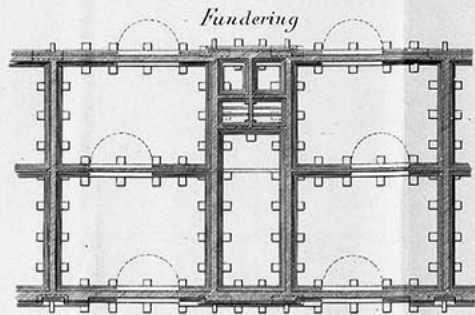

Charles den Tex probeerde tussen conservatieve krachten en sociaal denkenden te laveren om tot een oplossing te komen. Gemeentewoningen was nog geen mogelijkheid, dat rook naar het gevaarlijke socialisme! In 1875 werd de Amsterdamsche Vereniging tot het Bouwen van Arbeiderswoningen (AVBA) opgericht met het doel woningen te bouwen, beheeren en verhuren door notabelen die van mening waren dat de overheid een actievere rol diende te spelen bij de woonsituatie van minvermogenden in Amsterdam. Den Tex regelde dat een PW-architect (Bastiaan de Greef) de woningen zou ontwerpen, die gebouwd werden op door de Gemeente Amsterdam

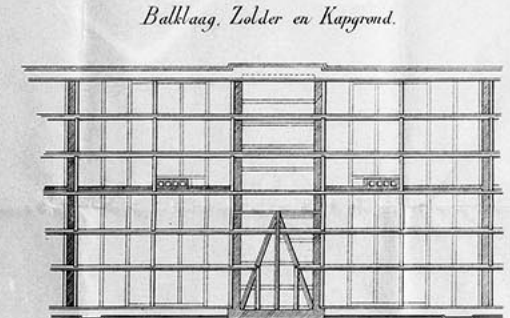
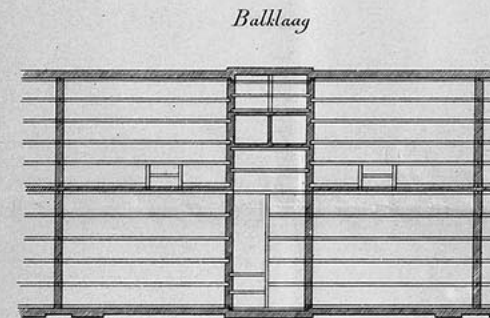
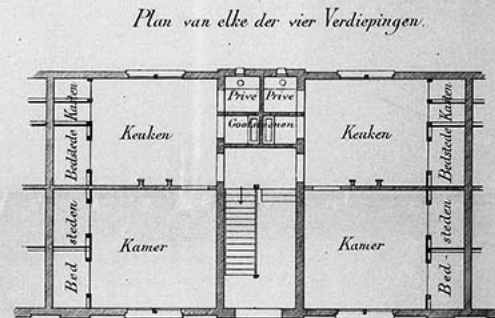
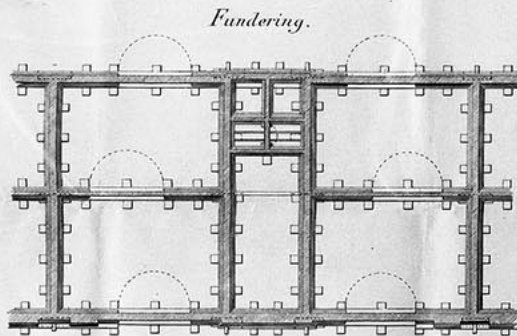
- ▲ *Een van drie blokken arbeiderswoningen van de AVBA in de Marnixstraat naar ontwerp van PW-architect Bastiaan de Greef*
- ◀ *VAK woningen (104 stuks) in een blok tussen Plancius- en Houtmanstraat naar ontwerp van architect Pieter Hamer*

Ontwerp van drie blokken Arbeiderswoningen te zamen voor 280 gezinnen op de Schans tusschen de Kram en Zaagmolepoorten?

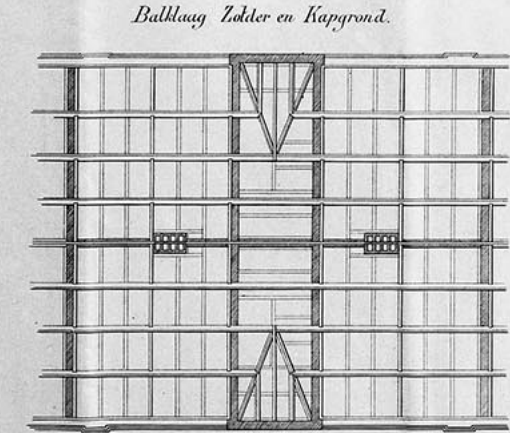
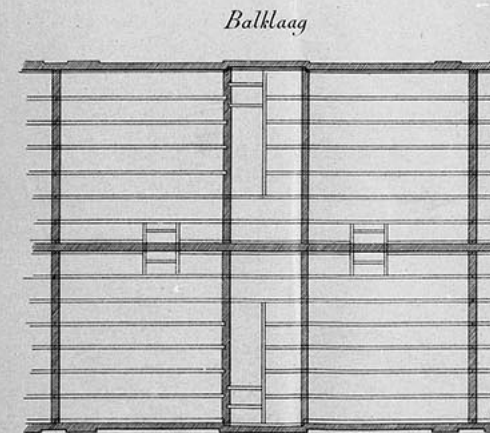
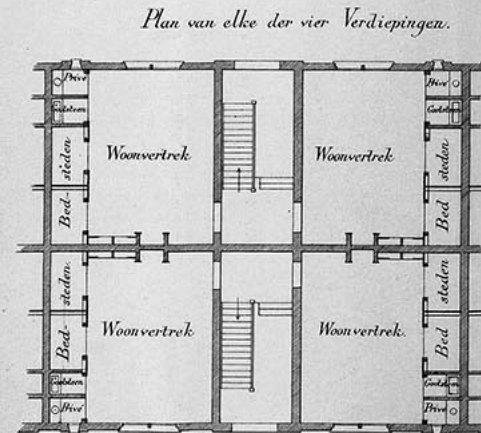
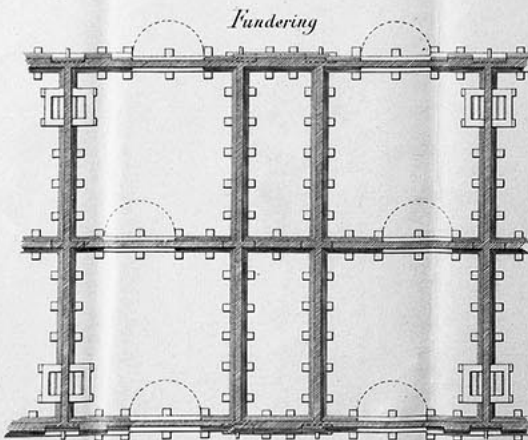
Platte Gronden van eene afdeeling Blok C.

Platte Gronden van eene afdeeling Blok B.

Platte Gronden van eene afdeeling Blok A.

Schaal 1:100. Meter

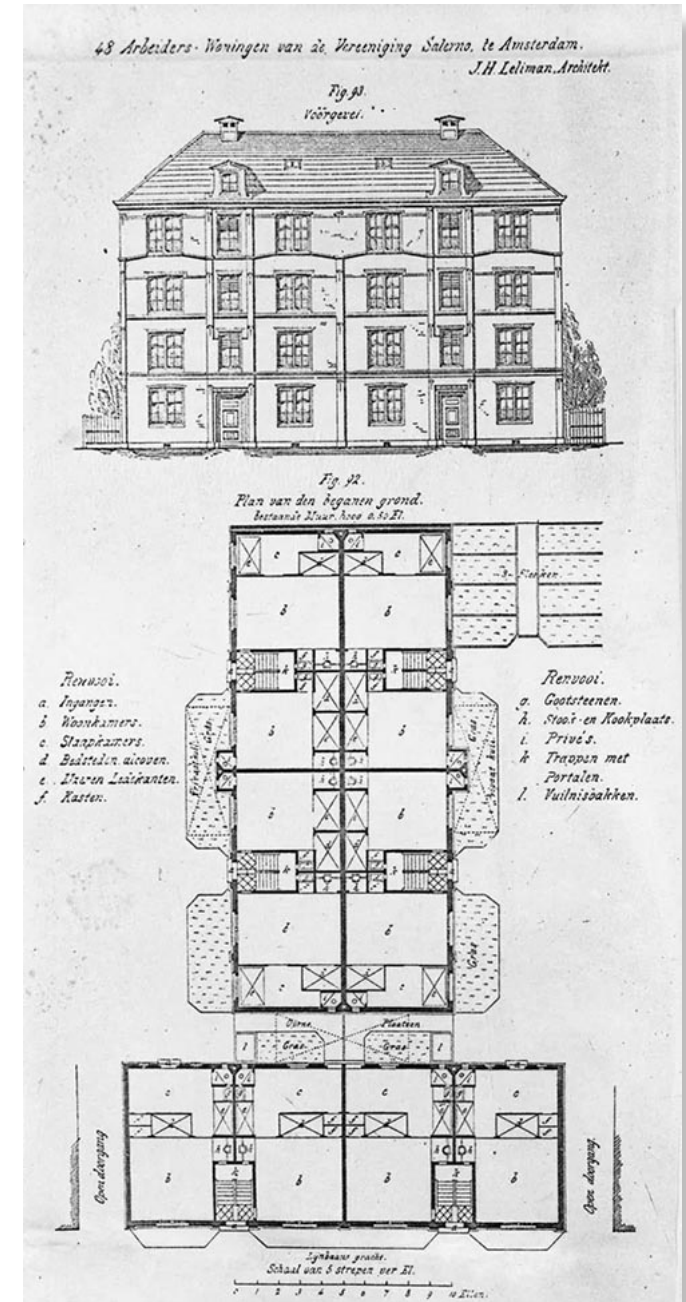

De woningen voor Salerno in de Valckenierstraat door architect Leliman, bestaande uit een blokje aan de straat en een tweede blok haaks daarop op het binnenterrein

‘verkochte’ grond. 166 Welgestelde burgers brachten een beginkapitaal bij elkaar tegen een te verwachten rente van 2½%. In de Marnixstraat werden in 1876-’78 drie blokken huizen verwezenlijkt met 144 eenkamer- en 136 tweekamerwoningen. Ze stonden rug-aan-rug volgens het zogenaamd kazernemodel en de blokken kwamen ter weerszijden van de straat (nrs.106-122, 124-138 en 215-231 plus Westerkade 1-9). In

1879-’83 volgde aan twee kanten van de Dirk Hartogstraat (Zeeheldenbuurt) twee blokken met elk ruim 150 meestal tweekamerwoningen. Deze vereniging was minder filantropisch ingesteld en als gevolg daarvan waren de huren tussen f1,75 en f3,10 p/wk. Dat maakte dat alleen vakarbeiders en voormannen deze woningen konden betalen. Men kreeg met leegstand te maken, wat mede kwam door de sluiting van een groot bedrijf in de buurt, de Atlas, waardoor veel werkgelegenheid verloren ging.

De woningen van deze verenigingen waren voor die tijd modern, voorzien van eigen privaat en gootsteen met als het mogelijk was stromend water. Het grote struikelblok waren de huren van deze verenigingswoningen. Ook zonder winstoogmerk waren die altijd nog het dubbele tot drievoudige van krotwoningen en dat zette het inkomen van de minvermogenden onder druk. Als er niet voldoende geld overbleef voor voedsel zou er honger geleden worden. Gevolg was dat de woningen alleen voor de beter verdienende arbeiders toegankelijk waren, voor ‘knappe gezinnen’ zoals het heette.

Nog minder elitair was het initiatief van molenaarsknecht en Zaan-kanter Klaas Ris die in 1868 met enkele medestanders de Bouwmaatschappij tot verkrijging van Eigen Woningen oprichtte. Het idee was dat de leden door een inleggeld en wekelijkse contributie van f0,10 kapitaal bijeenbrachten waarvan de vereniging huizen bouwde, beter bekend als de Dubbeltjeswoningen. Na f5 bijeenge-spaard te hebben - dat is minimaal na een jaar - zal een lid mee mogen loten om een woning toegewezen te krijgen. Dat werd al snel aanleiding tot verdachtmaking van vriendjespolitiek, niet in het laatst doordat Klaas Ris in 1871 een der eersten was die zo'n woning aan de Mauritskade mocht betrekken. Verder bouwde de vereniging in de Frederik Hendrikbuurt een blok met 136 woningen en in de Czaar Peterbuurt een blok met 180 woningen (afgebroken). Tot

het jaar 1900 had Eigen Woningen zo'n 900 woningen gebouwd en ook na 1900 bleef ze actief. Door ruzie en wijziging van de statuten is het nooit zover gekomen dat een woning eigendom werd van de huurder. Eigen Woningen vormt de basis van woningbouwvereniging Onze Woning en Lieven De Key.

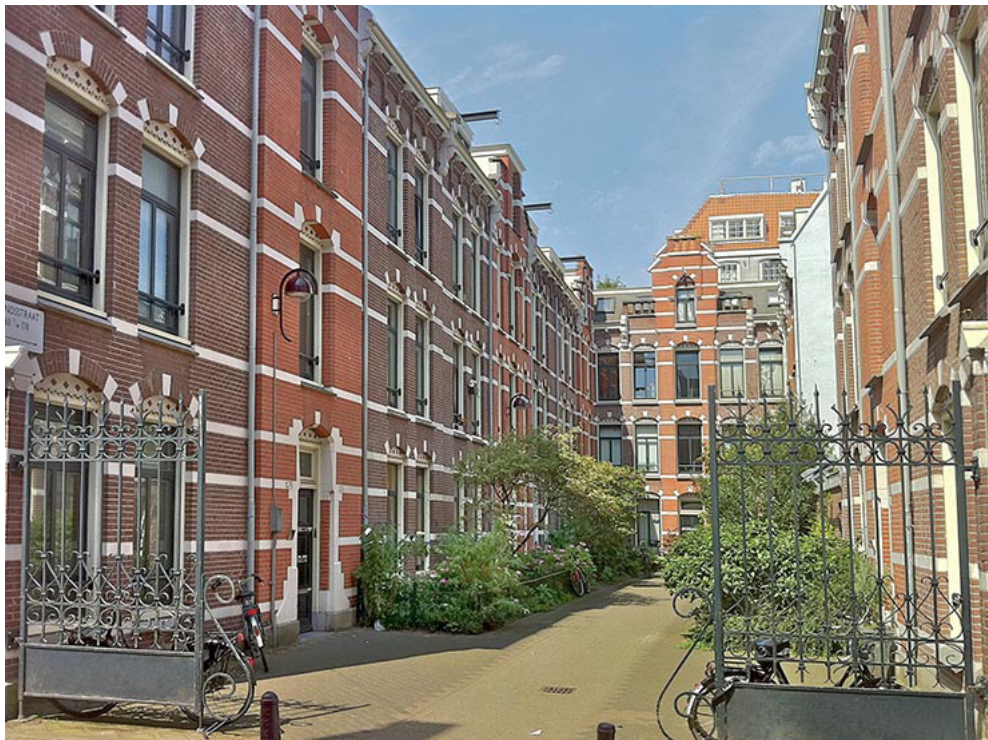
Behalve dit initiatief valt bij Klaas Ris en zijn kornuiten ook te prijzen dat zij onophoudelijk bij de gemeente Amsterdam aandrongen op de bouw van goedkope arbeiderswoningen, wat later, na invoering van de Woningwet, inderdaad zou gebeuren via de zogenaamde gemeentewoningen.

Minder lof kreeg Ris toegezwaard voor zijn werk in de arbeidersbeweging en zijn oproep in 1872 voor een *korps der rechtvaardigheid* dat bewapend zou worden om de rechtvaardigheid te bewaken. “Zij die een arbeider zijn loon onthouden moeten terecht staan en bij volharding ter dood worden gebracht, want ze zijn gevaarlijker dan de cholera”.

Onder anderen van huisarts Samuel Sarphati was de roep te horen voor betere leefomstandigheden voor de armen. Dat was niet alleen uit consideratie, maar ook omdat hij meende dat een socialer woonbeleid burgers zou opleveren die zich ook socialer gedroegen. Het was de begintijd van het zogeheten beschavingsoffensief en betere woonomstandigheden waren daarbinnen een belangrijk speerpunt. Anderen waarschuwden voor een volksopstand, plunderingen en geweld tegen de heersende klasse of zelfs een revolutie zoals Parijs, Berlijn, Hongarije en Oostenrijk in 1848 hadden meegemaakt en tot de val van regeringen had geleid.

◀ *Dubbeltjeswoningen aan de Mauritskade, het eerste project van de Bouwmaatschappij tot verkrijging van Eigen Woningen; het ontwerp en de bouw werd - net als de andere projecten van Eigen Woningen - van aannemer/architect J.W.Zoutseling*

Eind 1864 richtten Christiaan P. van Eeghen, die we eerder tegenkwamen bij het VAK, en Henrick S. van Lennep de *Bouwmaatschappij Concordia* op. Samen brachten zij hun huis- en grondbezit in de Jordaan bij deze nieuwe maatschappij in. In de daarop volgende halve eeuw bouwden zij 419 nieuwe woningen waarvan de clusters hoek Lijnbaansgracht-Westerstraat en hoek Lijnbaansgracht-Elandsstraat de bekendste zijn: Concordia-Noord en -Zuid, die ontworpen waren met de hofjes uit vroeger eeuwen in gedachte. Als architect werd Pieter Hamer aangetrokken, die ervaring had met de bouw van arbeiderswoningen. Eveneens tot de verbeelding sprak de grondige renovatie van de krotten in het Hof van Parijs in de Elandsstraat (36 woningen) en de sloop van het Fort

van Sjakoo op de Elandsgracht en de bouw van nieuwe woningen op die plek. Behalve gezamenlijk via Concordia renoveerden beide heren ook nog voor eigen rekening Jordaan-krotten. Ook in de Anjeliersstraat werd een hofje gebouwd met een aantal een- en tweekamerwoningen in een opstelling rond een bleekveld. Hamers probeerde de massaliteit van ellenlange gevels te vermijden door de gevels op te delen zodat ze op gewone woonhuizen leken. Concordia was een bouwmaatschappij met een aandelenkapitaal en kon zonder verlies rondkomen. Van het begin af aan kon op de aandelen veelal 4 à 5% rente per jaar worden uitgekeerd

- ▲ *De gevel van het blok Concordia-Noord aan de Westerstraat; achter de poort ligt de verstilde binnenplaats*
- ◀ *De nieuwbouw in het Hof van Parijs in de Elandsstraat*

- ▲ *Voorgevel van het Concordia-hofje in de Anjeliersstraat*
- ▼ *De binnentuin van Concordia-Zuid destijds, als bleekveld ingericht*
- *De binnentuin van Concordia-Noord in recentere tijd*

Eind 1895 werd nog de *Bouwonderneming Jordaan* opgericht door een gezelschap filantropen met iets minder bekende namen uit de gegoede burgerij maar met dezelfde drijfveer, goede en gezonde woningen bouwen en beheren voor minvermogenden en alleen gericht op de Jordaan. Het waren niet alleen geslaagde koopmannen maar bijvoorbeeld een politicus, een jurist, een architect en een aannemer. Opvallend waren de namen van twee vrouwen in het bestuur: Helena Mercier en Louise Went. De laatste zou de eerste woningopzichteres worden. Het beginkapitaal van f 280.000 kwam van drie tabaksplanters: P.W. Janssen (vader van C.W. Janssen, de toekomstige voorzitter), goed voor f 140.000, H.C. van den Honert

- ▲ *De eerste 60 woningen van de Bouwonderneming Jordaan stonden in de Goudsbloemstraat tussen de Tweede en Derde Goudsbloemdwardsstraat. Er waren veel eenkamerwoningen tussen maar elk met eigen toilet een aparte keuken. Ondanks het credo 'licht en lucht' hadden ze nog wel bedsteden.*
- ▼ *Helena Mercier, actief betrokken bij het beheer van de woningen*
- ▶ *Het blokje met 32 tweekamerwoningen aan de Lindengracht had winkels op de begane grond en waren voor een heel ander segment bedoeld. Ze waren aangesloten op de Duinwaterleiding.*

f 90.000 en J.T. Cremer f 50.000. In minder dan een jaar werden de eerste 60 nieuwe woningen in de Goudsbloemstraat 125-139 en 32 langs de Lindengracht 206-220 opgeleverd, naar ontwerp van architect Jan Ernst van der Pek. Deze zou zich nog vaker inzetten voor goede arbeiderswoningen en de echtgenoot van Louise Went worden. Hij bezocht later de bewoners van de door hem ontworpen woningen om van hun ervaringen te leren. De 103 families uit de gesloopte huizen kregen voorrang bij de keuze van een nieuwe woning op de plek van hun oude, maar slechts 9 waren bereid de nieuwe huur (vanaf f 1,70 p/w) te betalen. De koop van de 103 woningen had veel hoofdbreken gekost en was later aanleiding voor wetgeving op het gebied van onteigening. De eerste twee blokken van Bouwonderneming Jordaan zijn vandaag rijksmonument.

In 1896 bracht de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen een rapport uit over de slechte woonsituatie van arbeiders, de eerder genoemde initiatieven ten spijt. Die vormden een druppel op een gloeiende plaat, eilandjes in krottenwijken. Hierin deden ze een oproep tot het nemen van wettelijke maatregelen die de volksgezondheid ten goede zouden komen. Ook vroegen ze om 'de opheffing van de zedelijke minderwaardigheid der arbeiders', in welk kader er ook betere woningen voor arbeiders dienden te komen. Dit rapport ging niet onderin de la, maar leidde daadwerkelijk tot nieuwe wetten, vooral een woningwet.

Liberale Unie 1885

Belangrijk voor een socialer klimaat in Nederland was het samen-

gaan van een aantal liberale partijen in de Liberale Unie. Die behaalde in de verkiezing van 1897 een klinkende overwinning en betekende de vorming van het sociaal-liberale kabinet van Nicolaas Pierson (foto). Behalve de in dit kader belangrijke wetten was dit kabinet ook verantwoordelijk voor de Ongevallenwet.

De gezondheidswet van 1901

Voordat het tot een woningwet kwam, werd eerst de gezondheidswet van kracht. Deze regelde een Staatstoezicht op de Volksgezondheid die ervoor zorgde dat er inspecties werden uitgevoerd bij aan gezondheid gerelateerde organisaties en projecten. De leiding hierover kwam in handen van de Centrale Gezondheidsraad, die het bovendien als taak had de regering te adviseren. De raad bestond uit de hoofdinspecteurs van het Staatstoezicht en particuliere deskundigen. Uiteindelijk bleek de Gezondheidsraad niet zo goed te functioneren als bestuursorgaan, zodat in de tweede Woningwet van 1919 het Staatstoezicht onder leiding van de regering zelf kwam. De Gezondheidsraad bleef hierna wel als adviesorgaan functioneren.

De woningwet van 1902

In september 1899 diende drie ministers van het kabinet Pierson gezamenlijk de woningwet in bij het parlement. Dat waren Hendrik Goeman Borgesius, minister van Binnenlandse Zaken en opsteller van de wet, Nicolaas Pierson, minister president en minister van Financiën en Pieter Cort van der Linden, minister van Justitie. In 1901 werd de wet aangenomen door zowel de Tweede als Eerste Kamer en in januari 1902 werd deze wet daadwerkelijk van kracht. Decennialang had een machtig deel van de onderdanen zich verzet tegen een te machtige overheid, maar nu werd dat obstakel geslecht.

De landelijke overheid kreeg de gereedschappen in handen om zich actief te bemoeien met sanering van wijken, bouwvoorschriften, nutsvoorzieningen als gas, water en licht en het plannen van stadsuitbreidingen. Dat optreden kreeg wel typisch Nederlandse trekjes. De Woningwet maakte de volkshuisvesting weliswaar tot een zaak van het Rijk, maar in de uitvoering was het een taak van de gemeenten. Zij werden vervolgens geacht het particuliere initiatief alle ruimte te bieden. De overheid regelde dus uitdrukkelijk niet zelf de volkshuisvesting, zoals bijvoorbeeld in het Verenigd Koninkrijk. Om het particuliere initiatief te stimuleren stelde het Rijk via gemeenten leningen ter beschikking aan door het Rijk goedgekeurde woningbouwverenigingen. Dankzij deze constructie in de wet passeerde het voorstel moeiteloos de Tweede Kamer. De confessionele partijen zagen er elementen in die pasten in hun straatje: hogere overheden moeten niet iets afhandelen wat door lagere overheden gedaan kan worden ([subsidiariteitsbeginsel](#)) en elke levenskring regelt zijn eigen zaken (verzuiling). In de conservatieve Eerste Kamer haalde de Woningwet de eindstreep met een krappe meerderheid, waarna zij per 1 augustus 1902 in werking trad.

Woningbouwverenigingen

Ook dankzij deze constructie lag de weg open voor de vorming van woningbouwverenigingen en dat zou in de nabije toekomst de bouw van betaalbare - want gesubsidieerde - woningen mogelijk maken. Daar werd gretig gebruik van gemaakt en elke zogenaamde levenskring of zuil op z'n eigen manier.

Bij het inwerking treden van de Woningwet waren in totaal al 14 verenigingen of bouwmaatschappijen actief met de bouw van betaalbare en toch goede en gezonde arbeiderswoningen. Daar voeg-

den zich in de loop der jaren 20 woningbouwverenigingen met de benodigde goedkeuring van de landelijke overheid. Doordat er voortaan gesubsidieerd gebouwd kon worden overvleugelden die laatsten in aantal en volume de goedbedoelde filantropische initiatieven binnen de kortste keren. Belangrijke mogelijkheid kwam er voor gemeenten om zelf woningen voor haar inwoners te bouwen. Socialistisch getinte gemeentebesturen in Amsterdam zouden daarvan gebruik maken en daarvoor via de gemeentelijke Dienst Woningbeheer een aparte organisatie voor creëren.

De eerste woningbouwvereniging die gebruik maakte van het nieuwe toekomstperspectief was in april 1902 Rochdale, een bedenkstel dat uit personeel van de AOM - een koetsier en een conducteur - werd geboren. Het duurde tot 1906 voordat de goedkeuring uit Den Haag kwam voor uitgerekend deze arbeiderscorporatie. Daardoor duurde het tot 1909 voor de eerste sleutel van een nieuwgebouwde woning in de Van Beuningestraat uitgegeven kon worden.

In 1907 ontstonden Dr. Schaepman (katholiek) en de ACOB (onderwijzers). In 1909 Eigen Haard (gemeentewerklieden) en in 1910 de Algemeene Woningbouw Vereeniging (AWV, sociaal-democratisch, vooral diamantwerkers). In 1911 volgde Patrimonium (protestant-christelijk uit een initiatief van een werkliedenverbond op brouwerij De Gekroonde Valk) en Het Oosten (katholieke arbeiders Ooster Gasfabriek). Dan even een pauze tijdens WOI maar toch in 1916 De Dageraad (socialistische arbeiderscorporatie met eigen winkels) en in 1917 Zomers Buiten, een vereniging die al actief was met het bouwen en verhuren van vakantiehuisjes en nu de woningmarkt betrad. In 1917 waren al 20 corporaties actief en 16 ervan richtten in dat jaar de Federatie van Amsterdamsche Woningbouwvereenigingen op.

De effecten van de wet lieten nog een tijdje op zich wachten. Om te beginnen duurde het enkele jaren voordat de eerste woningbouwverenigingen door de overheid werden erkend. De eerste woningbouwverenigingen die de toets van de overheid met succes doorstonden, waren de Vereniging ter bevordering van den Bouw van Werkmanswoningen in Leiden (onder leiding van H.L. Drücker en prof. H.B. Greven, niet toevallig beiden auteurs van het rapport van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen; zie pag.14) en de Vereniging Volksbelangen in Den Haag. Zij zijn op 20 juli 1904 officieel toegelaten. Voor Amsterdam werd dat Rochdale, maar toen was het inmiddels 1906. De goedkeuring behelsde dat de vereniging uitsluitend werkzaamheden zou verrichten in het belang van de volkshuisvesting. De regels en richtlijnen waaraan de verenigingen zich dienden te houden, en de prestaties die moeten worden geleverd, waren wettelijk vastgelegd in de Woningwet. Maar toen de woning-

bouwverenigingen eenmaal aan de slag konden, bouwden ze noodgedwongen alleen voor arbeiders met relatief goede inkomens. Doordat de allerarmsten - vaak letterlijk - in de kou bleven staan, trokken veel gemeenten deze taak naar zich toe en stichtten eigen woningbedrijven. In Amsterdam was dat de Gemeentelijke Woningdienst die in 1915 opgetuigd werd. Woningbedrijf ging het pas in 1965 heten en in 1994 werd het geprivatiseerd.

Rochdale

De oorsprong van de woningstichting ligt bij de oprichting van de Coöperatieve Bouwvereniging Rochdale op 12 mei 1903 in Amsterdam. Dit gebeurde op initiatief van Pieter Roeland, koetsier op de paardentram en tramconductor Hendrik Glimmerveen (AOM). De bouwvereniging werd vernoemd naar de Engelse plaats Rochdale, ten noorden van Manchester. Deze plaats werd beschouwd als de bakermat van de coöperatieve gedachte, waar een in 1844 opgerichte verbruikerscoöperatie al in 1867 een woningbouwvereni-

- ▲ De eerste woningen die Rochdale bouwde in de Van Beuningenstraat
- ◀ Minister Goeman Borgesius (BiZa) die in 1899 de Woningwet indiende

ging oprichtte. Rochdale verhuurde de eerste woningwetwoningen van Amsterdam in 1909 in de Van Beuningenstraat (Staatsliedenbuurt), ontworpen door Jan Ernst van der Pek. Deze bouwde ook een blok in de Atjehstraat/Molukkenstraat in de Indische Buurt, dat in 1911 gereed kwam. De woningen waren eenvoudig maar solide, met gescheiden keuken en slaapkamers. Een eigen toilet was toe al usance en stromend water eveneens. In navolging van het Engelse voorbeeld was er een bibliotheek voor de bewoners en een gemeenschappelijke binnentuin die door tuinlieden onderhouden werd. Ouderwets was de woningopzichteres die de huur kwam ophalen en gelijktijdig een oogje in het ziel hield.

▲ *Woningwetwoningen van Rochdale in de Molukkenstraat - 1911*

▶ *Woningwetwoningen van Dr.Schaepman aan de Meeuwenlaan - 1915*

Dr. Schaepman

De R.K. Woningbouwvereniging Dr. Schaepman werd in 1907 opgericht en was genoemd naar dichter, priester, theoloog en politicus H.J.A.M. Schaepman (1844-1903). De oprichters kenden elkaar vanuit het RK Werkliedenverbond, de meesten waren diamantbewerker. De Vereniging bouwde voornamelijk woningblokken in de Vogelbuurt en Buiksloot in Noord, enkele in de Pijp, later in de nieuwbouwwijken aan de rand van de stad, o.a. Paramariboplein en -straat. Het eerste huizenblok dat opgeleverd werd was dat aan de Meeuwenlaan in Noord. De huren waren dermate hoog dat er alleen middenstanders, onderwijzers en ambtenaren die konden betalen. Er werd naar zeggen een extra kamer voor een dienstbode ingeruimd. De eerste halve eeuw was het lidmaatschap alleen voor praktiserende katholieken toegankelijk, daarna was het voldoende een algemeen christelijke achtergrond te hebben.%

ACOB

De Amsterdamsche Coöperatieve Onderwijzers-Bouwvereniging werd in 1905 opgericht, en werd in 1907 toegelaten om binnen de bepalingen van de Woningwet woningen te bouwen voor onderwijzers. De eerste projecten werden in 1910 gebouwd: kleine blokken woningen ontworpen door architect Van Epen in de Brederodestraat, Eerste Helmersstraat, en Tweede Boerhaavestraat. Later volgden onder meer woningen in Plan Zuid en in Noord.

Eigen Haard

Medio 1909 vond in lokaal Molhuijzen te Amsterdam de eerste officiële bijeenkomst van Eigen Haard plaats. De ambitie van de aanwezigen was het realiseren van goede en betaalbare woningen voor arbeiders. In 1910 begon Eigen Haard met de bouw van 160 woningen in de Indische Buurt: Indië 1, naar ontwerp van architect Jan Leliman jr. Een wooncomplex met benedenwoningen met daar-

- ▲ *De eerste woningen van Eigen Haard in de Indische Buurt (Lombokstraat)*
- ◀ *Woningen van de ACOB in de Brederodestraat (blokje met getoogde deuren)*

boven een bovenhuis met eigen opgang. Het ontwerp werd gemaakt in samenspraak met het bestuur. Bijzonder bij de oplevering van het complex Indië 1 was de geïnstalleerde elektriciteit. De goede samenwerking met J.H.W. Leliman leidde ertoe dat hij voor Eigen Haard in Noord ook aan de slag kon en later nog een complex langs de Zeeburgerdijk 59-109 mocht ontwerpen: Indië 2. Eigen Haard kwam pas goed op gang toen ze de bouw en exploitatie overnamen van aannemer en projectontwikkelaar Hille. Die kwam in de problemen tijdens de bouw van een groot blok aan het Spaarndammerplantsoen. Er zouden er nog twee volgen waarvan Het Schip inmiddels wereldfaam heeft verworven. Hierbij was een grote rol weggelegd voor Arie Keppler, directeur van de Gem. Woningdienst. Hij drong aan op het inschakelen van Michel de Klerk als ontwerper. Eigen Haard is al snel een grote speler op de sociale woningbouw in Amsterdam geworden. Door verschillende fusies had het tot WOII ná de Gem. Woningdienst het grootste woningbestand.

- ▲ *Woningwetwoningen van Eigen Haard aan Spaarndammerplantsoen - 1914*
- ▶ *Woningwetwoningen van de AWV in de Van Hallstraat - 1916*

AWV -1910

In 1910 werd de Algemeene Woningbouw Vereeniging door fervente sociaal-democraten onder de diamantwerkers opgericht. Voor hun eerste woningblok namen ze Jop van Epen in de arm, die ook al voor Rochdale en ACOB werkte en daardoor de meest productieve architect van woningwetwoningen in het begin van de 20ste eeuw werd.

Het eerste blok werd dat in de Van Hallstraat 501-609 (1914-'16), dat door de snel stijgende materiaalprijzen in WOI meer dan het dubbele kostte dan gepland: 980.000 gulden. Hierin ziet men nog de invloed van Berlage, waar Van Epen tot 1913 mee gewerkt had. Verder bouwde de AWV veel in de Nieuwe Pijp, tegenwoordig liever Diamantbuurt genoemd. Diverse creaties van Van Epen kregen de status van rijksmonument, w.o. dat in de Van Hallstraat.

Het Oosten

De R.K.Woningbouwvereniging Het Oosten werd in 1911 opgericht door 43 mensen in een zaaltje van café De Poort van Muideren in de Linnaeusstraat. De basis werd gevormd door arbeiders van de Oostergasfabriek en die kregen in 1915 ook de eerste woningen toegewezen. Dat waren kleinschalige blokjes met in totaal 123 woningen in de Indische Buurt (Madurastraat, Balistraat, Eerste Atjehstraat) en in de Transvaalbuurt (Smitstraat). In 1916 volgden woningen in Noord, de Nachtegaalstraat en Fazantenweg. In 1921 nog woonblokken in de Spaardammerbuurt en in 1922 in de Van Goghstraat en Josef Israëlkade.

Patrimonium -1911

De Christelijke Werkliedenvereniging Patrimonium was in 1876 opgericht en hield zich bezig met belangenbehartiging van protestantse arbeiders en met het geven van vakonderwijs. In 1909 kreeg die vakvereniging concurrentie van het CNV. In 1910 werd daarom besloten om daarnaast te proberen woningen te bouwen, zoals mogelijk gemaakt door de Woningwet van 1901. Het eerste bestuur werd gedomineerd door vakbondsmensen die het lidmaatschap van de werkliedenvereniging tot ver in de 20ste eeuw dwingend aan bewoners voorschreven. In 1914 werden de eerste woningen gereali-

- ▲ *Woningwetwoningen voor Patrimonium Schinkelkade/Vaartstraat - 1914*
- ◀ *Woningwetwoningen voor Het Oosten in de Smitstraat - 1915*

seerd aan de Schinkelkade en Vaartstraat. Daarna 27 woningen in de Transvaalbuurt (Laing's Nekstraat) in 1915. Zij lieten aanvankelijk hun woningen ontwerpen door het duo Tjeerd Kuipers en Arnold Ingwersen. Die tekenden ook voor de deelname van Patrimonium aan het project Zaanhof (1916-'19), waar zij samen met wbv Het Westen en de wbv van de HIJSM in de buitenring enkele delen bouwden. Patrimonium bleef rustig doorbouwen en bekleedde in 1940 de gedeelde vijfde plaats in aantal woningen, groter dan bijvoorbeeld Rochdale.

- ▲ *Woningwetwoningen van Patrimonium in de Zaanstraat/Hembrugstraat - 1916*
- ▶ *Woningwetwoningen van Amsterdam-Zuid in de Trompenburgstraat - 1914*

Amsterdam-Zuid -1911

Woningbouwvereniging Amsterdam-Zuid werd in 1911 opgericht door werknemers van de Zuidergasfabriek. Zij wilden goede en betaalbare woningen in de buurt van hun werk. Hun werkgever zag er wel iets in en stelde een tuindorp naast de fabriek voor, maar dat ging de bouwvereniging te ver, zo onder het toezicht van hun werkgever. Het eerste blok kwam in de Trompenburgstraat met 88 woningen. In 1916 werden ook voor leden die in de Westergasfabriek werkten huizen gebouwd in de Spaarndammerbuurt (Knollendamstraat/Polanenstraat, onderdeel van het Spaarndammecarré). Alle huizen waren van architecten Gulden & Geldmaker. Wij spraken bij Patrimonium over het aantal woning in 1940, maar Amsterdam-Zuid overtroefde haar met een vierde plek, na AWV en Eigen Haard.

Handwerkersvriendenkring -1912

De Handwerkers Vriendenkring was een op 4 april 1869 in Amsterdam opgerichte vereniging, met als doel de verbetering van de levensomstandigheden van joodse Amsterdammers. In 1912 richtten zij hun Bouwfonds (BHV) op, een woningbouwvereniging die voor dezelfde doelgroep goede betaalbare woningen wilde bouwen. Burgemeester Tellegen maakte zich hard voor dit streven, omdat juist in die tijd de Joodse wijken Uilenburg, Rapenburg, Marken en Vlooienburg gesaneerd zouden worden. In het bestuur namen Floor Wibaut en Arie Keppler zitting. De stichting nam 188 woningen in een groter plan van de AWV in de Transvaalbuurt voor hun rekening. In 1922 volgden nog 144 woningen en in 1924 599 waarvan 250 bestemd waren voor bewoners van het te saneren Uilenburg, allemaal in de Transvaalbuurt naar ontwerp van Willem Leliman.

De Dageraad -1916

De socialistische woningstichting De Dageraad werd in 1916 opgericht als onderdeel van de gelijknamige corporatie die zich bezig hield met levensmiddelenwinkels waar aangesloten leden goedkoop konden inkopen. In elk der woonblokken werden steeds dit soort winkels opgenomen. In 1920 verzochten zij Piet Kramer en Michel de Klerk om in Plan Zuid rond de P.L.Takstraat 294 woningen en 6 winkels te bouwen. Later kwam daar de bebouwing van het H.Ronnerplein, Th.Scharzeplein en Cooperatiehof bij, stuk voor stuk iconische ontwerpen uit de hoogtijdagen van de Amsterdamse School.

- ▲ *Woningwetwoningen De Dageraad Burg.Tellegenstraat/P.L.Takstraat - 1920*
- ◀ *Woningwetwoningen voor de BHV aan de Tugelaweg/Maritzstraat - 1920*

Zomers Buiten

Aanvankelijk was Zomers Buiten een in 1914 opgerichte vereniging die het stichten en exploiteren van vakantieoord in Soestduinen en Zandvoort, het zoeken van goedkope pensionadresjes en het organiseren van binnen- en buitenlandse reizen voor arbeiders tot doel had. In 1917 kwam daar als verlengstuk het bouwen van woningwetwoningen bij. Pas in 1924 wilde Amsterdam borg staan voor deze vereniging, zodat de eerste huizen pas in 1925 gerealiseerd werden. Het waren 517 laagbouwoningen in de Bloemenbuurt in Noord, alle met een tuin en zowaar een badcel. In 1929 liet Zomers Buiten circa 300 woningen en winkels bouwen in de Marathonbuurt en 400 woningen in 1934 in Landlust die behalve de badcel tevens een collectieve warmwatervoorziening kregen.

- ▲ *Woningwetwoningen van Zomers Buiten in de Bloemenbuurt - 1925*
- ▶ *Middenstandswoningen Amstellaan door de ABV in 1921-'23 in Plan Zuid*

Gemeentelijke Woningdienst

Op 14 september 1915 werd in Amsterdam de Gemeentelijke Woningdienst opgericht. Directe aanleiding was de Eerste Wereldoorlog, waardoor de bouw van woningen grote vertraging ondervond doordat de invoer van bouwmaterialen stagneerde. Het gemeentebestuur, onder aanvoering van een nieuwe burgemeester Tellegen, besloot daarom actief deel te gaan nemen aan de woningbouw. De Gemeentelijke Woningdienst, waar Arie Keppler directeur van werd, kreeg opdracht zelf woningen te bouwen. Het eerste nieuwbouwproject van de Woningdienst was het complex noodwoningen Obelt in Amsterdam-Noord, die denigrerend de 'sinaasappelkistjes van Wibaut' genoemd werden. Dat was misschien niet zo'n gewel-

dige start, maar na enkele jaren nam de GWD de regie over van het bouwen van de meeste projecten van woningbouwverenigingen en vanaf 1920 brachten veel kleine verenigingen hun bezit bij hen onder ter exploitatie en onderhoud. Daarnaast bouwde ze zelf arbeidershuizen voor de laagstbetaalden, de zgn. 'gemeentewoningen'. Ook hield de GWD de vinger aan de pols van elk bouwproject door dwingend stedenbouwkundige plannen op te leggen, waarbinnen een aannemer huizen kon realiseren: hoe duur, hoe veel, hoe hoog en op welke plek. Voor de bouw in Berlages Plan Zuid bijvoorbeeld werd een vehikel *Amstels Bouwvereniging* (ABV) opgetuigd waaraan 71 bouwondernemingen en projectontwikkelaars deel namen. Een en

ander was ingegeven door afgebouwde subsidies van het rijk en nieuwe subsidies speciaal voor de bouw van middenstandswoningen. Deze vereniging bouwde 1921-'23 in totaal 2000 woningen langs de toenmalige Amstellaan (=Stalinlaan/Vrijheidslaan), de Rijnstraat, Amstelkade en Amsteldijk. Ook hier werden de ontwerpers 'aangewezen', allemaal uit de Amsterdamse School. De huren varieerden van f11,50 tot f19 p/wk. De ABV werd later een belan-

genvereniging waarvan ook kleine aannemers en andere belanghebbenden lid van konden worden.

De GWD bouwde ook zelf woningen, vooral in de nieuwe tuindorpen in Noord. De bouw werd gecoördineerd door Publieke Werken (PW) die eigen architecten in dienst had. Voor Noord werd veel getekend door Berend Boeyinga, die assistent van Michel de Klerk was geweest. In 1921 trad hij in vaste dienst van de Woningdienst. In deze constructie werden ook grote aantallen gemeentewoningen voor de allerarmsten gebouwd. Een tweede grote naam die als architect voor de Woningdienst actief was, was Karel de Bazel. Hij tekende bijvoorbeeld voor de gemeentewoningen in de Staatslieden-

- ▲ Gemeentewoningen Staatsliedenbuurt (De Bazel) - 1920
- ◀ Werving van nieuwe bewoners tuindorp Nieuwendam - 1924

en Spaarndammerbuurt en kleinere contigenten woningen, o.a. in de Frederik Hendrikbuurt (omslag). Alle moeite die De Bazel in de gevel staken ten spijt was de uitvoering van de huizen en ook de interieurs van de woningen uiterst eenvoudig. Betonnen trappen, minimaal keukentje, meer een pantry. Dat was een beetje bevoogding om te voorkomen dat de familie in de keuken zou gaan eten. Die hoorde verzameld rond de grote eettafel in de woonkamer, ook voor het eten. Naast de voordeur waren ruimten voor de vuilnisbakken, ook al weer een opvoedkundige maatregel. Dat was de tijd van 'verheffing van de arbeiders' maar ze moesten wel meewerken. De woningen rond het Zaandammerplein waren in een dubbele schil rond het plein gebouwd. De achterzijden met balkonnetjes waren gedacht om de was buiten te hangen en niet aan de straatzijde.

- ▲ *Achterzijde gemeentewoningen aan de Spaarndammerdijk (de Bazel)*
- ▼ *Gemeentewoningen Van Beuningeplein (de Bazel) - 1924*
- *Keukentje en trappenhuis van de woningen aan het Zaandammerplantsoen*

Van der Pekbuurt

Tussen 1917 en 1926 ontstond in Noord een buurtje met gemeentewoningen die later de Van der Pekbuurt genoemd zou worden. Dat was naar de architect Jan Ernst van der Pek, die het stedenbouwkundige plan maakte en de meeste huizen ontwierp. Van der Pek wilde de weggesaneerde bewoners van krotten in de binnenstad licht en lucht laten proeven in een buurtje met een dorps karakter. Laagbouw, zoals Keppler voorstond, overhangende daken en kronkelende straten. Het plan begon met zo'n 500 woningen maar tijdens de bouw werd het groter en groter zodat er in 1926 de 1468ste woning opgeleverd werd.

▲ Gemeentewoningen Van der Pekstraat- ±1920

► Woningwetwoningen Pretoriusstraat in de Transvaalbuurt - ±1915

Transvaalbuurt

In de in 1896 geannexeerde Over-Amstelse polder tussen Ringdijk en Oosterspoor werd tussen 1910 en 1920 een begin gemaakt met de bouw van de Transvaalbuurt. Het stedenbouwkundige plan kwam van Hein Berlage, die zelf ook de ontwerpen voor een aantal blokken voor zijn rekening nam. De invulling gebeurde door diverse woningbouwverenigingen in het deel tussen Linnaeusweg en Krugerplein. Met name moet de Handwerkers Vriendenkring genoemd worden die hier een groot aantal woningen voor haar Joodse leden bouwde, wat er mede aan bijdroeg dat in 1940 deze buurt hoofdzakelijk door Joodse Amsterdammers bevolkt werd. De tweede helft werd gebouwd tussen 1920 en 1930 in de stijl van de Amsterdamse School met woningen van o.a. Gratema. In dat deel trad voor het eerst de Gemeentelijke Woningdienst als bouwer van arbeiderswoningen op. Toen de buurt 'vol' was stonden er ruim 4500 woningen.

Tuindorpen

Bij de bouw van de tuindorpen in Amsterdam-Noord wilde de stad de touwtjes strak in handen houden. De plattegrond, de soort woningen en het aantal en bezetting van de winkels werd bindend voorgeschreven. Doordat het effect van de Eerste Wereldoorlog op de huizenbouw na 1918 niet stopte maar nog steeds in een crisis situatie verkeerde heeft de Woningdienst een leidende rol vervuld bij de invulling. Eerst de buurtjes met noodwoningen, [Disteldorp](#) en [Vogeldorp](#). In 1918 werd begonnen met Disteldorp, ten noorden van de Distelweg. Het plan is ingegeven door de gespannen woningmarkt nadat 20.000 Belgische oorlogsvluchtelingen naar Amsterdam kwamen en onderdak nodig hadden. Het idee was 224 semi-permanente woningen te bouwen die er slechts 35 jaar zouden staan. Ze staan er nog, zijn al twee keer gerenoveerd en sinds 2000 gemeentelijk monument.

Ook in 1918 begon de bouw van Vogeldorp. Ook dit waren semi-permanente woningen die dit keer op een zware betonplaat stonden en dus niet onderheid werden. Het plan omhelsde 313 woningen die onder toezicht van PW-architect Berend Boeyinga binnen een jaar gebouwd werden. Onderdeel van het dorpsgebeuren was een badhuis en een heus winkelcentrum aan het centrale Vogelplein. De eerste bewoners bestonden uitsluitend uit Amsterdamse arbeidersgezinnen, afkomstig uit gesaneerde delen van arbeiderswijken zoals de Jordaan en de Nieuwmarktbuurt. De bewoners zijn zorgvuldig geselecteerd en er werd 'n toezichthouder op het wonen aangesteld. Ook Vogeldorp bleef - tegen de planning in - staan en kende sindsdien ook enkele renovatieronden. Net als Disteldorp werd Vogeldorp in 2000 gemeentelijk monument en bovendien in 2014 rijksbeschermd stadsgezicht Amsterdam-Noord.

- ▲ Twee soorten noodwoningen in Vogeldorp (Woningdienst) - 1918
- ◀ Noodwoningen, winkels en poortgebouw in Disteldorp (Woningdienst) - 1918

▲ *Disteldorp, recent gezien over het Buiksloterkanaal en de Ranonkelkade*
▼ *Distelvoorstraat, recent gezien naar Lange Distelstraat*

▼ *Recente vogelvluchtopname van Vogeldorp vanuit de Johan van Hasseltweg richting Van Vliegenbos*

Tuindorp Oostzaan

Net als beide nooddorpen van hiervoor werd in de Noorder IJpolder in 1918 een tuindorp opgezet met 1000 semi-permanente woningen die vooral nodig waren voor weggesaneerde arbeidersgezinnen uit de binnenstad. Het mes sneed aan twee kanten doordat de snel uitbreidende industrie de noordoever van het IJ in beslag nam en hun werklieden dicht bij het werk gehuisvest wilden zien. Amsterdam had na de aanleg van het Noordzeekanaal de Noorder IJpolder gekocht en na een grenscorrectie ten koste van de gemeente Oostzaan tot Amsterdams grondgebied gemaakt. Daar werd vanaf 1915 door de NSM een terrein klaargemaakt om de scheepswerf van Oostenburg naar toe te verhuizen. Daarvoor waren ook woningen nodig voor hun personeel. Amsterdam was er alles aan gelegen om niet dure voorzieningen te moeten treffen voor pendelende arbeiders

van de binnenstad naar Noord. Tuindorp Oostzaan in het noordelijke deel van de polder was de uitkomst. Ook hier werd architect Boeyinga ingeschakeld en ook hier begon men met de bouw van eenvoudige woningen op een betonplaat. In 1924 was het eerste deel van Tuindorp Oostzaan gereed en er stonden inmiddels 1324 woningen. Omdat ze met rijkssubsidie gebouwd waren volgens de Noodwoningenwet mochten alleen weggesaneerde arbeidersgezinnen met meerdere kinderen toegelaten worden. In 1919 verhuisde de NSM in z'n geheel naar Noord en nam het gros van het personeel mee. Andere bedrijven in de buurt haalden personeel uit de omliggende gemeenten, en allemaal konden dus niet in Tuindorp Oostzaan terecht. Daarom werden de plannen bijgesteld en werden er in een tweede deel nog 642 permanente woningen bijgebouwd. Er kwam een flink winkelcentrum rond het centrale Zonneplein, waar ook een gemeenschapshuis kwam.

- ▲ *Poortgebouw Zonneweg, gezien van het Zonneplein (Woningdienst) - 1918*
- ◀ *Vogelvluchtopname van Tuindorp Oostzaan I en II / foto: ARCAM*

Tuindorp Buiksloterham (Floradorp en Bloemenbuurt)

Keppler wilde dat de arbeiderswoningen in de tuindorpen in twee lagen met een kap gebouwd zouden worden. Dat was een nieuw idee gebaseerd op het tuinstadmodel. Niet overal lukte dat meteen aan het begin. In Tuindorp Buiksloot leverde de Woningdienst wel het bouwplan, maar hier bouwden voornamelijk woningbouwverenigingen, bijvoorbeeld Dr. Schaepman en Zomers Buiten zoals we eerder zagen.

In Floradorp, gebouwd tussen 1925 en 1930, kenmerken de huizen zich door gepleisterde gevels met sprekende kleuren als roze of blauw. De straatnamen zijn die van bloeiende planten. In de Bloe-

menbuurt vinden we de gebruikelijke baksteengevels en de namen die ontleend zijn aan bloeiende struiken. Deze buurten kregen geen tuintjes bij het huis maar wel twee grote parken in de buurt.

Het aantal woningen dat de Woningdienst realiseerde beperkte zich tot 240 die in 1931 opgeleverd werden ten oosten van de Kamperfoelieweg en te noorden van de Sneeuwbalstraat.

Het merendeel van de bebouwing werd door woningbouwverenigingen neergezet; 500 woningen door Zomers Buiten, ontworpen door architecten Gulden en Geldmaker. De bouw in de buurt van het Mosveld kwam voor rekening van wbv Ons Belang. De ontwerpen waren van architect Willem Noorlander die tevens bioscoop Astoria bouwde.

- ▲ *Ogentrooststraat in Floradorp - 1931*
- ▶ *Duindoornstraat in de Bloemenbuurt*

Tuindorp Nieuwendam

Ook in het oostelijk deel van de stadsuitbreiding vestigde zich industrie en ook daarvoor waren woningen voor personeel in de buurt nodig. Ook voor weggesaneerde Amsterdammers was woonruimte nodig die uitstekend in Noord een plek kon krijgen. Daarom werd ook in het oostelijk deel een tuindorp gepland. Dit tuindorp achter de Nieuwendammerdijk met het oude dorp Nieuwendam, werd tussen 1924 en 1927 gebouwd en hier ging de Woningdienst helemaal los. En eerlijk is eerlijk, het is ook het fraaiste tuindorp van de stad geworden. Het in 1909 begonnen uitbreidingsplan van het dorp Nieuwendam was niet verder gekomen dan een rijtje arbeiderswoningen toen de annexatie door Amsterdam kwam. De Woningdienst pakte de draad in 1924 op. Het stedenbouwkundige plan kwam van PW-architect Berend Boeyinga. Er kwamen ongeveer

1000 woningen in te staan waarvan er 690 - heel revolutionair voor een arbeiderswoning in die tijd - een doucheceel kregen en de meeste een tuintje. In 1937 kwamen daar nog 56 bejaardenwoningen bij. De bouwhoogte was maximaal twee lagen met een kap. Tussen de woningen werden gazons aangelegd.

Geheel terecht maakt ook Tuindorp Nieuwendam sinds 2014 deel uit van het rijksbeschermd stadsgezicht Amsterdam-Noord. Bovendien zijn de acht poortwoningen rond het Purmerplein rijksmonumenten. Aan het Wognummerplantsoen bouwde P.L. Marnette in 1924-'25 een schoolgebouw voor twee GLO-scholen dat in bouwstijl niet bij de rest van het tuindorp past maar wel rijksmonument is.

- ▲ Zwaagstraat, gezien vanaf IJpendammerstraat
- ◀ Woningen en winkels rond het Purmerplein door Boeyinga zelf ontworpen

- ▼ *Poortgebouw door Boeyinga Beemsterstraat gezien naar Purmerweg*
- ▲ *Luchtfoto Tuindorp Nieuwendam achter de Nieuwendammerdijk*
- ◀ *Bejaardenwoningen Ilpendammerstraat door Jan Boterenbrood- ±1925*
- ▶ *Schoolgebouw door P.L. Marnette - 1925 (rijksmonument)*

Tuindorp Buiksloot

Dit laatste vooroorlogse tuindorp werd tussen 1930 en 1932 verwezenlijkt. Het is volgens een stedenbouwkundig plan gebouwd dat uit de koker van de Woningdienst kwam, die ook de bouw van 794 eengezinswoningen voor haar rekening nam. Het ontwerp van alle woningen was van architect Jo Mulder Jr. In het buurtje werden tien winkelwoningen gebouwd en 26 bejaardenwoningen. De huisjes met hun rode pannendaken kregen allemaal een groene houten topgevel.

Het driehoekige grondstuk waar het moest verrijzen, werd net als alle andere buurten eerst opgehoogd, maar hier met een bijzondere slibsoort met een blauwige kleur, wat het tuindorp de bijnaam *het Blauwe Zand* opleverde. De straatnamen kwamen alle uit het gebied van de Wadden en de noordelijke Zuiderzee, de Waddenweg loopt centraal noord-zuid door de hele buurt. Met het Volewijkspark kreeg de buurt ook een 'eigen' groenvoorziening. Ook al bouwden

hier ook een enkele woningbouwvereniging, de Woningdienst verdeelde de woningen naar eigen goeddunken en beheerde ze ook. Primair kwamen hier weggesaneerde krotbewoners te wonen. Dat verschaftte het Blauwe Zand helaas ook de enigszins negatieve connotatie. Bovendien betekende dat een bepaald rode voorkeur als het om politiek ging. Assertief is de vriendelijkste term die de bewoners toe te kennen is. De verhuur van de eerste woningen was begonnen in juni 1931. De huren lagen tussen de f 3,25 en de f 6,50 p/w. Daarvoor had men een woning met twee tot vijf slaapkamers. Van het Rijk kwam circa f 0,70 subsidie per woning per week.

- ▲ *De herkenbare groene topgevels in het Blauwe Zand - 1930-'32*
- ◀ *Woningen aan de Waddenweg in Tuindorp Buiksloot - 1930-'32*

Tot zover dit globale overzicht van de sociale woningbouw tot de Tweede Wereldoorlog. Het markeert ook het punt dat Amsterdam niet meer incidentele bouwkundige plannen per buurt maakte, maar een Algemeen Uitbreidings Plan ontwikkelt dat door de Raad in 1934 aangenomen wordt en inwerking treedt in 1935.

Het plan was ontwikkeld door Cornelis van Eesteren, een man van het 'Nieuwe Bouwen'. Het betekende het einde van woningbouw in de stijl van de Amsterdamse School in welke variant dan ook.

Het plan was veelbelovend maar verdween door de oorlog vijftien jaar in de ijskast. Een van de belangrijkste kenmerken van het Nieuwe Bouwen waren de woningen in 'strokenbouw'. Niet meer in vierkante blokken rond binnentuinen maar optimaal geplaatst voor maximale toegang van zonlicht de hele dag door. Van Eesteren had berekend dat 22m de minimale afstand tussen de stroken moest zijn.

Woningwetwoning versus particuliere bouw

U vraagt zich misschien af of er nog wel een woning gebouwd werd zonder de subsidie van de overheid. Daar zijn cijfers over bekend en die vallen tegen. Sinds inwerking treding van de Woningwet tot de Tweede Wereldoorlog was het percentage woningwetwoningen t.o.v. particuliere bouw steeds 25/75% met een uitschieter naar 30% in de periode 1920-'30. Er bleef een aanzienlijke markt voor de woningen van particuliere bouwers, maar nu in het betere segment.

De Gemeentelijke Woningdienst, later Woningbedrijf, nam van het totaal aantal gerealiseerde woningwetwoningen 20% voor haar rekening, 16 bouwverenigingen de rest. Daarin leverden de AWW en Eigen Haard weer een aanzienlijk deel.

Hoofdstuk apart

Buiten dit overzicht, wij noemden het al globaal, ontbreken de buurten met niet zozeer arbeiderswoningen maar toch wel volkswoningbouw te noemen buurten als Landlust, Celebesstraat en die rond de Hoofdweg, allemaal uit de periode 1930-'40. Dat is echt een ander verhaal dat mogelijk later nog eens komt.

Theo Bakker's Domein

Op deze site vindt u makkelijk leesbare maar toch informatieve verhalen over de ontstaansgeschiedenis van Amsterdam. Ze zijn onderverdeeld in rubrieken als Middeleeuwen, godsdiensten, nijverheid en handel, transport, openbaar vervoer, haven, watermanagement, stadsuitleg, annexaties, verkeersdoorbraken, chroniquers en allerlei andere zaken.

Klik hier voor een overzicht van alle PDF's op deze site

